

ОЛИЙ ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ МУҲИМ МАСАЛАЛАРИ

Н.Н.Шомуротова, ТДИУ доценти, п.с.ф.н.,

Р.М.Абдуллаева ТДИУ доценти, п.с.ф.н.

Аннотация: Мазкур мақолада таълим технологияларидан самарали фойдаланишда қўлланиладиган методлар таҳлил қилинган. Методларни тўғри қўллаш орқали таълим самарадорлигига эришиш имкониятлари келтирилган.

Калит сўзлар: усул, инструктив материаллар, репродуктив.

Инсон омилига, кадрлар тайёрлаш масаласига бўлган эътибор ва эҳтиёжни ошириб бориши, таълим бозоридаги рақобатни кучайтириб бораётганлиги таълим сифатини мукаммал даражада ташкиллаштириш талабини қўймоқда. Ўзбекистон Республикасида олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий ғазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, олий таълимни модернизация қилиш, илғор таълим технологияларига асосланган ҳолда ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш қатор амалий вазифаларни бажаришни тақозо этмоқда. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида ҳам олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини босқичма-босқич кредит-модуль тизимига ўтказиш; халқаро тажрибалардан келиб чиқиб, олий таълимнинг илғор стандартларини жорий этиш, жумладан ўқув дастурларида назарий билим олишга йўналтирилган таълимдан амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим тизимига босқичма-босқич ўтиш; олий таълим мазмунини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ривожланишига муносиб ҳисса қўшадиган, меҳнат бозорида ўз ўрнини топа оладиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини

йўлга қўйиш; олий таълим муассасаларининг академик мустақиллигини таъминлаш каби долзарб масалалар ижросини таъминлаш келтириб ўтилган.

Таълим жараёнида юқори самарадорликни таъминлайдиган ўқитиш методлари деганда - ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг биргаликда бажарадиган фаолият усуллари тушунилади ва бу усуллар таълим олувчиларнинг техник-технологик билимларни, кўникма ва малакаларни эгаллашларига, мустақил равишда билим олиш ва бу билимлардан амалда фойдаланиш қобилиятини оширишга қаратилган бўлади. Педагогик амалиётда қуйидаги методлар - оғзаки метод (оғзаки баён, тушунтириш, суҳбат), китоб билан ишлаш (инструктив материаллар), кўргазмали метод (кўргазмалар, кино, видеофильм, кузатув), амалий метод (машқлар, лаборатория, амалий ишлар) лардан кенг фойдаланилади.

Дидактик вазифаларга боғлиқ ҳолда эса қуйидаги методлар қўлланилади - билимларни ҳосил қилиш, кўникма ва малакаларни шакллантириш, билимларни қўллаш, мустаҳкамлаш, билим, кўникма ва малакаларни текшириш.

Таълим олувчиларнинг ўқув фаолиятига мос равишда икки метод ажратилади ва улар 2 гуруҳга бирлаштирилади: репродуктив ва муаммоли изланиш методлари.

Ўқитишнинг репродуктив ва муаммоли-изланиш методлари энг аввало, ўқувчиларнинг янги тушунча, ҳодиса ва қонунларни билишдаги ижодий фаолликлари даражасини баҳолаш асосида қисмларга ажратилади.

Репродуктив методлар биринчи навбатда, ўқувчи-талабаларнинг ўқув материалларини мустаҳкамроқ эслаб қолишларини таъминлаш, билишга доир фаолиятни бевосита бошқариш, камчиликларни тез аниқлаш учун амалий кўникма ва малакаларни таркиб топтириш мақсадида қўлланилади.

Муаммоли-изланиш таълим дейилганда, ўқув материални ўқувчилар онгида илмий изланишга ўхшаш билиш вазифалари ва муаммолари пайдо бўладиган қилиб ўрганиш тушунилади. Ўқувчининг фикрлаш фаолиятида мантиқий тўғри, илмий хулосаларни излаш ва ўзлаштиришга рағбатлантирадиган муаммоли вазиятлар юзага келади. Пайдо бўлаётган

муаммони ҳал қилиш учун, у ўрганилаётган қондаларни тўғри тушуниб олишга интилади.

Биринчи гуруҳ таълим усуллари: тайёр ўзлаштирувчилик ўқув фаолияти ва таълим олувчиларга билимларни 1- даражада ўзлаштиришни таъминловчи усуллар.

Маъруза - давомли вақт ичида ўқитувчи томонидан катта ҳажмдаги ўқув материалнинг монологик баён қилиши.

Ҳикоя - ҳодиса, воқеа, ҳақиқат тўғрисида ўқитувчининг монологик хабар бериши одатда у назарий ҳолатларни аниқлаштириш, ўрганаётган материалга қизиқишни уйғотиш учун қўлланилади. Ҳикоя қилишга асосий талаб- материални ҳиссий етказиб бериш, санъаткорона, таъсирчан баён қилиш.

Тушунтириш - баён қилинаётган материалнинг турли ҳолатларини хона доскасига ёзиб тушунтириш, таҳлил қилиш, изоҳ бериш ва исботлаш орқали ўқув материални баён қилиш

Йўриқнома бериш - касбий тайёргарликда кенг фойдаланиладиган мустақил усул бўлиб, у талабаларга аниқ ҳаракатларнинг вазифаларини, уларни амалга ошириш йўллари, амалий топшириқларни ечиш талабларини, кўникмалардан иборат ҳаракатлар тартибини, маълум турга хос бўлган вазиятлар тавсифи ва уларни амалиётда қўллашни тушунтириш

Намойиш - таълим олувчиларни объект ва ҳодисалар, жараёнларни уларнинг табиий кўринишда кўргазмали-ҳиссий таништириш

Кўрсатиш нарса, жараён ва ҳодисаларни уларни тасвирий кўринишда кўрсатиш ва қабул қилишни кўзлайди. Бу усулнинг асосий вазифаси - ўргатиш.

Кўрсатишнинг воситаларига схемалар, жадваллар, расмлар, суръатлар, альбомлар, хариталар, ясси моделлар хизмат қилади.

Кўриш усули ахборотни кўпроқ кўргазмали кодоскоп, проектор, киноаппарат, ўқув телевидениялар, шунингдек ахборотни дисплей билан акс эттирувчи компьютерлар бўйича қабул қилишга асосланади.

Иккинчи гуруҳ амалий таълим усуллари: эсда қолганларни тасвирловчи ўқув фаолияти ва таълим олувчиларга билим ва кўникмаларни 2-даражада ўзлаштиришни таъминловчи, усуллар.

Китоб билан ишлаш усули- таълим бериш, тарбиялаш, ривожлантириш ва қизиқтириш вазифаларини бажаради. Таълим олувчилар китоб билан ишлашлари мумкин: ўқув машғулотида сизнинг раҳбарлигингиз остида; уйда мустақил. Уйда китоб билан ишлаш вазифасини ўқувчилар олдига қўйишдан аввал китоб билан мустақил ишлаш усулларига эга эканликларига ишонч ҳосил қилинг: унинг тузилиши билан танишиш, кўз югуртириб чиқиш; алоҳида бобларни ўқиш; саволларга жавоб қидириш; реферат ёзиш; таянч конспектлар тузиш; мантиқий тузилмавий чизмаларни тузиш; мисол ва топшириқларни ечиш, машқларни бажариш; назорат тестларини бажариш; материални хотирада сақлаш.

Лаборатория усули - бу шундай усулки, бунда таълим олувчилар таълим берувчи раҳбарлиги остида ва олдиндан тайёрланган режа бўйича тажрибалар ўтказадилар ёки амалий топшириқларни бажарадилар, шу жараёнда янги билимларни қабул қиладилар ва англаб етадилар. Усулнинг асосий вазифалари - ўргатиш ва ривожлантириш. Бу усул таълим олувчиларга куйидаги имкониятларни таъминлайди: жиҳоз билан ишлаш малака ва кўникмаларини эгаллаш; маълум бўлганларни текшириш ва мустақил тадқиқот йўлларини танлаш; амалий малакаларни эгаллаш: ўлчаш ва ҳисоблаш; натижаларни қайта ишлаш ва аввалгилари билан солиштириш.

Учинчи гуруҳ таълим усуллари: муҳокама қилувчи, қисман-изланувчилик ўқув фаолияти ва таълим олувчиларга билим ва кўникмаларни 3-даражада ўзлаштиришни таъминловчи, усуллар.

Суҳбат - диалогли (юнонча: dialogos - икки ёки бир неча инсонлар орасидаги сўзлашув), таълим бериш ва ўрганишнинг савол-жавобли йўли. Суҳбатнинг афзаллиги яна шундаки, у таълим олувчилар фикрлашини фаоллаштиради ва билим кучини ривожланишига ёрдам беради.

Баҳс (мунозара) - аниқ муаммо бўйича фикр алмашиш, муҳокама шаклидаги таълим беришнинг фаол усули. Мунозара усули ҳамма вазифаларни бажаради.

Мунозара эркин бўлади, қачонки, у эркин ривожланса, бошқарувчан бўлиши мумкин. У фақат ўзлаштириш лозим бўлган мавзу ва саволларга тааллуқли бўлиши керак.

Ақлий ҳужум (брейнстроминг-ақллар тўзони) - амалий ёки илмий муаммолар ечиш ғоясини жамоавий юзага келтириш. Бу усул ҳамма вазифаларни бажаради, лекин унинг асосий вазифаси - таълим олувчиларни ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш, уларни муаммони мустақил тушуниш ва ечишга қизиқтириш ва уларда муомала маданияти, фикр алмашиниш малакаларини ривожлантириши, ташқи таъсир остида фикрлашдан озод бўлиш ва ижодий топшириқни ечишда бирламчи йўл фикрларини енгиб ўтишни тарбиялайди.

Инсерт - самарали ўқиш ва фикрлаш учун матнда белгиланишнинг интерфаол тизими. Инсерт- аввалги билимларни фаоллаштириш ва матнда белгилаш учун саволларнинг қўйилиш муолажаси. Шундан сўнг матнда учрайдиган, ҳар турдаги ахборотларнинг белгиланиши. Инсерт - матн билан ишлаш жараёнида таълим олувчига ўзининг мустақил билим олишини фаол кузатиш имконини таъминловчи кучли асбоб. Инсерт - ўзлаштиришнинг мажмуали вазифаларини ечиш ва ўқув материални мустақамлаш, китоб билан ишлашнинг ўқув малакаларини ривожлантириш учун фойдаланиладиган ўқитиш усулидир.

Матнда белгилаш тизими

(□) - мен биламан деганини тасдиқловчи белги; (□) - янги ахборот белгиси;

(□) - менинг билганларимга, зид белгиси; (□) - мени ўйлантириб қўйди.

Пинборд (инглизчадан: pin- маҳкамлаш, board – ёзув тахтаси) мунозара усуллари ёки ўқув суҳбатини амалий усул билан мослашдан иборат. Таълим берувчи: → Таклиф этилган муаммони ечишга ўз нуқтан назарини баён қилади. → Оммавий тўғри ақлий ҳужумни ташкиллаштиради. Таълим олувчилар қуйидаги ғояларни: → Таклиф этадилар, муҳокама қиладилар, баҳолайдилар энг кўп мақбул (самарали ва бошқа ғояларни танлайдилар ва уларни қоғоз варағига асосий сўзлар кўринишида (2 сўздан кўп бўлмаган) ёзадилар ва ёзув тахтасига бириктирадилар. → Гуруҳ аъзолари (таълим берувчи томонидан белгиланган 2-3 талаба ёзув тахтасига чиқадилар ва бошқалар билан маслаҳатлашиб: аниқ хато ёки қайтариловчи ғояларни саралайдилар; тортишувларни аниқлайдилар;

ғояларни тизимлаштириш мумкин бўлган белгилар бўйича аниқлайдилар; шу белгилар бўйича ҳамма ғояларни ёзув тахтасида гуруҳлайдилар (карточка/ варақлар). Таълим берувчи: → Умумлаштиради ва нш натижаларни баҳолайди.

Вазиятлар усули- таълим берувчининг муаммоли вазиятларни яратишга ва таълим олувчиларнинг фаол билиш фаолиятларига асосланган. У аниқ вазиятни таҳлил қилиш, баҳолаш ва кейинги қарорни қабул қилишдан тузилган. Муаммо 3 таркибий қисмдан ташкил топади: маълум (ушбу берилган вазифадан); номаълум (топиш янги билимлар шаклланишига олиб келади); номаълумни топиш йўналишида қидирувни амалга ошириш учун керак бўлган, аввалги билимлар (таълим олувчилар тажрибаси).

Тўртинчи гуруҳ таълим усуллари: мустақил изланувчилик фаолияти ҳамда 4 даражада билимларни ўзлаштиришни таъминловчи усуллар.

Лойиҳалар усули билим ва малакаларни амалий қўллаш, таҳлил ва баҳолашни назарда тутувчи мажмуали ўқитиш усулини амалга оширади. Таълим олувчилар юқори даражада, бошқа ўқитиш усулларидан фойдаланишга қараганда, режалаштиришда, ташкиллаштиришда, назоратда, таҳлил қилиш ва вазифани бажариш натижаларини баҳолашда иштирок этадилар.

Таълим бериш вазияти- кейс-стади (case инглиз.- тўплам, аниқ вазият, stadi-ўрганиш) - бу усул, одатий ҳаётни ташкиллаштирувчи вазиятларни яратувчи ва таълим олувчилардан мақсадга мувофиқроқ ечим излашни талаб қилувчи, ҳаётдан олинган одатий вазиятларни ташкиллаштириш ёки сунъий яратилган вазиятларга асосланади.

Умуман барча йўналишдаги таълим муассасаларида ушбу методларни ўз ўрнида, таълим олувчи ва таълим берувчи имконияти ҳамда вазиятидан келиб чиққан ҳолда татбиқ этилиши ўқув жараёнининг самарали бўлишини таъминлайди. Шу боис ўрганувчи ва ўргатувчи олдин методларга қўйиладиган талабларни ўз ўрнида тўғри қўллаши, бу борада барча талабларга риоя этиши мақсадга мувофиқдир.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш керакки, олий таълим тизимини ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқлари эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда, фан, таълим ва

ишлаб чиқаришнинг мустақкам интеграциясини таъминлаш асосида таълим сифатини яхшилаш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, илмий ва инновацион фаолиятни самарали ташкил этиш, халқаро ҳамкорликни ривожлантиришнинг стратегик мақсадлари, устувор йўналишлари, вазифалари, узоқ муддатли истиқболдаги бошқичларини белгилашда ҳамда соҳага оид инновацияларни жорий қилишда таълим сифатини халқаро миқёсдаги талабларга ҳамоханг тарзда ошириш бугунги олий таълимни устувор масалалари саналади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. ПФ-5847-сон 08.10.2019
2. Ботирова Ф.К., Ахмедов А.К. Таълимни бошқаришда замонавий инновацион технологияларнинг аҳамияти. *Irrigatsiya va melioratsiya* журналі. 2016. №03(5).
3. Абдуллаева Р.М. Таълим тизимида рақамли технологиялардан фойдаланиш самарадорлиги. Рақамли иқтисодиётни шакллантиришдаги замонавий трендлар: тажриба, муаммо ва истиқболлар. Республика онлайн илмий анжумани Т-2020. 14 октябр. 168-173 б.
4. Ходиев Б.Ю., Голиш Л.В., Хашимова Д.П. Мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш усул ва воситалари. Т. 2018. 100 б.
5. Шомуротова Н.Н. Роль социальная компетентность в системе образования. Вестник Ошского государственного университета, 2020 - elibrary.ru. Номер: 1-4. Страницы: 299-303. УДК: 159.9